

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Факультет № 6
Кафедра соціології та психології*

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

навчальної дисципліни «**Методика та організація наукових досліджень**»
обов'язкових компонент
освітньої програми другого (магістерського) рівня вищої освіти

053 Психологія (практична психологія)

Тема № 5 *Концепція та дизайн дослідження*

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 №7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 №7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 №7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології (протокол від 15.08.2023 №8).

Розробник:

Доцент кафедри соціології та психології, кандидат психологічних наук
Пономаренко Я.С.

Рецензенти:

1. Професор кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор Охріменко І.М.
2. Доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, доцент Шиліна А.А.

План

1. Принципи наукового дослідження.
2. Загальна схема наукового дослідження у соціальних та поведінкових науках.
3. Особливості експериментального дослідження у соціальних та поведінкових науках.
4. Побудова гіпотези дослідження, види гіпотез.
5. Стратегії досліджень в експериментальній психології.
6. Експериментальна вибірка та експериментальні змінні в психологічному дослідженні

Література

Основна

1. Власенко Л., Ладанюк А., Кишенько В. Методологія наукових досліджень. Київ, «Літа-К», 2018. 352 с.
2. Дизайн наукового дослідження в психології. Що таке дослідний дизайн і як це робиться? Як створити дизайн дослідження [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://surl.li/agkcd> . Дата звернення: 14.06.2023.
3. Каламбет С.В., Іванов С.І., Півняк Ю.В. Методолія наукових досліджень : навч. посіб. Дн-вськ: Вид-во Маковецький, 2015. 191 с.
4. Методичні рекомендації для організації самостійної роботи з навчальної дисципліни «Методологія наукового дослідження» (для студентів денної та заочної форм навчання усіх напрямів підготовки) / Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова; уклад. О. К. Садовніков. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2017. 43 с.
5. Методологія та організація наукових досліджень: посібник / О. І. Гуторов / Харк. нац. аграр. ун-т. Харків : ХНАУ, 2017. 57 с.

Додаткова

6. Гуменюк І. Л., Ковленко С. М. Алгоритм наукового дослідження. Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2018. 46 с.
7. Кислий В. М. Організація наукових досліджень: навчальний посібник. Суми : Університетська книга, 2011. 224 с.
8. Клепко С. Ф. Наукова робота і управління знаннями: Навчальний посібник. Полтава : ПОІППО, 2015. 201 с.
9. Основи методології та організації наукових досліджень : навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнктів / за ред. А. Є. Конверського. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 352 с.
10. Основи наукових досліджень у схемах і таблицях : навч. посіб. / О. П. Кириленко, В. В. Письменний. Тернопіль : ТНЕУ, 2013. 228 с.

Текст лекції

1. Принципи наукового дослідження

Отримання наукових знань про таке складне явище, яким є психіка, значною мірою залежить від підходу дослідника до об'єкта пізнання. Цей підхід визначається системою методологічних засад або принципів.

Принцип (від лат. *principium* – початок основа):

1) першооснова, те, що лежить в основі певної сукупності фактів, теорій, науки;

2) внутрішні переконання людини, ті практичні, моральні й теоретичні засади, якими вона керується в житті, в різноманітних сферах діяльності.

Свідомість і діяльність завжди знаходяться в нерозривній єдності, взаємозв'язку і взаємовпливі. Свідомість створює внутрішній план діяльності, діяльність є не просто умовою, але й засобом виникнення і розвитку свідомості.

Психіку можна правильно зрозуміти, якщо її розглядати в безперервному розвитку як процес і результат впливу вікового фактора, життєвих умов, діяльності, яка виконується, соціального оточення й особистої активності людини. Всі компоненти, які створюють внутрішній світ людини, безперервно змінюються.

Системність психічних явищ як внутрішньо зв'язаних компонентів цілісної психічної організації. Жодне з психічних явищ не може бути відірваним від загального контексту життєдіяльності або цілісної організації внутрішнього світу людини, приймаючи у відповідному контексті нерідко зовсім інший сенс і значення, ніж якби воно аналізувалося окремо. Об'єктивність знання, яке отримується в дослідженні, має бути достовірним, науковим.

Принципи психології відкривають можливість наукового вивчення психіки за умови використання спеціальних методів пізнання та формування складної психічної реальності.

Принцип — це головне вихідне положення наукової теорії, що виступає як перше й найабстрактніше визначення ідеї як початкової форми систематизації знань.

Принцип не вичерпує всього змісту ідеї. Якщо в основі теорії лежить завжди одна ідея, то принципів може бути декілька. Ідеї та принципи створюють закони науки, що відбивають суттєві, стійкі та постійно повторювані об'єктивні внутрішні зв'язки між явищами, предметами, елементами, якостями. Звичайно, закони виступають у формі певного співвідношення понять, категорій.

2. Загальна схема наукового дослідження у соціальних та поведінкових науках

Методи психологічних досліджень – це сукупність засобів і прийомів вивчення фактів психічних явищ та проявів психічної діяльності. У психології для отримання фактів, їх обробки і пояснення використовується певна сукупність методів (прийомів) дослідження.

Виходячи з порядку операцій з об'єктами в науковому дослідженні, в основу категоризації психодіагностичних методів покладено ідею завершеного циклу психологічного дослідження і всі методи поділено на чотири групи:

- 1) організаційні методи;
- 2) емпіричні способи добування наукових даних;
- 3) прийоми обробки даних;
- 4) інтерпретаційні методи.

До першої групи, що одержала назву «*група організаційних методів*», включені порівняльний, лонгітюдний (дослідження протягом тривалого часу) і комплексний методи. Ці методи використовуються протягом усього дослідження і визначаються кінцевими результатами.

До другої групи входять емпіричні методи добування наукових даних: обсерваційні (спостереження і самоспостереження), експериментальні (лабораторні, польові, психолого-педагогічні), психодіагностичні (тести, анкети, опитувальники, інтерв'ю, бесіди), праксиметричні (прийоми аналізу процесів і продуктів діяльності: хронометрія, професіографія, оцінка виконаних робіт), моделювання (математичне кібернетичне), біографічні методи (прийоми дослідження життєвого шляху, вивчення документації). Основними методами отримання психологічної інформації є спостереження й експеримент.

Третю групу становлять методи обробки результатів експерименту і спостережень. Сюди відносяться як стандартні прийоми статистичної обробки даних (кількісна обробка), так і прийоми якісного аналізу, включаючи диференціацію матеріалу по класах, розробку типології, складання психологічної казуїстики (опис випадків).

Четверта група, до якої входять інтерпретаційні методи, представлена варіантами генетичного і структурного методів. Генетичний метод інтерпретує весь оброблений матеріал дослідження в характеристиках розвитку, а структурний метод – полягає у характеристиках типів зв'язків між окремими компонентами структури обстежуваної особистості або структури соціальної групи.

Кожен науковий метод має відповідати таким критеріям: – ясність – загальнозрозумілість методу; – детермінованість – суворі послідовність використання методу; – націленість – підпорядкованість методу досягненню певної мети, розв'язанню певних конкретних завдань; – результативність – здатність методу забезпечувати досягнення певної мети; – надійність – здатність методу з великою ймовірністю забезпечувати отримання бажаного результату; – економічність – здатність методу добиватися певних результатів із найменшими витратами засобів і часу.

3. Особливості емпіричного дослідження у соціальних та поведінкових науках

У соціальних та поведінкових науках використовується досить широкий спектр різноманітних методів емпіричного дослідження. Всі ці методи розмежовуються на кількісні та якісні.

Кількісні методи базуються на опитуваннях (тестуваннях) великої кількості респондентів і дозволяють отримати числові значення про досліджувану сукупність. Кількісні методи отримали свою назву через націленість на отримання кількісної інформації про велике число об'єктів дослідження. Такі дослідження призначені для вивчення об'єктивних, кількісно вимірюваних характеристик поведінки людей, вони застосовуються тоді, коли необхідні точні, статистично надійні дані. Кількісні методи дослідження є найбільш вживаними, оскільки їх використання дає змогу розповсюджувати результати дослідження на всю сукупність і говорити узагальнено про певну групу людей або, навіть, населення в цілому, внаслідок охоплення багатьох респондентів. В основі методик кількісних досліджень завжди лежать строгі статистичні моделі, використовуються великі вибірки, що дозволяє з'ясувати кількісні (числові) значення досліджуваних показників. До вибірки в кількісних дослідженнях висуваються жорсткі вимоги, які базуються на теорії ймовірності і математичній статистиці. Обробка інформації в таких дослідженнях здійснюється за допомогою впорядкованих процедур, кількісних за своєю природою. Результати досліджень статистично достовірні, їх можна екстраполювати на все населення регіону чи на ту групу, на яку направлено дослідження.

Якісні методи використовуються для виявлення мотиваційних аспектів поведінки респондентів, персональних очікувань, уявлень, цінностей тощо. На відміну від кількісних методів, що ґрунтуються на статистичних процедурах, якісні дослідження носять нестандартизований характер. Вони направлені на вивчення широкого спектра проявів об'єкта і відстежують не його кількісні закономірності, а орієнтуються на розкриття причинно-наслідкових зв'язків. Одна з переваг методу – надання можливості респондентам вільно висловлюватися, що сприяє розкриттю їх внутрішніх цінностей та переживань, стимулює їх креативний потенціал.

Найчастіше *якісні методи* використовуються для вирішення таких завдань:

- Дослідження іміджу марки/кандидата, основних раціональних та емоційних складових іміджу, переваг та недоліків марки/кандидата
- Виявлення специфіки та типових моделей поведінки споживачів/електоральної поведінки
- Вивчення основних стимулів та бар'єрів до споживання марки/голосування за кандидата чи партію

- Виявлення нереалізованих потреб респондентів щодо певної ринкової категорії
- Тестування рекламних концепцій та макетів рекламних матеріалів (відеороликів, рекламних листівок, програм політичних партій і т. ін.)
- Тестування концепції нового продукту чи створення нового продукту

Раціональне кількісне дослідження пізнання не дає (і не може дати) вичерпного розуміння поведінки конкретних людей, їх малих груп, колективів, локальних співтовариств та інших мікросоціумів. Справа в тому, що поведінка суб'єктів мікросоціального життя визначається не тільки не залежними від них об'єктивними соціальними законами, але і багатьма факторами, що мають суб'єктивний зміст, обставинами, що склалися під впливом мікросоціальних умов. Наприклад, у кожному соціально значимому вчинку будь-якої людини виявляються специфічні мотивування, унікальний соціальний досвід, її здібності і багато інших особливостей цього суб'єкта, що складають його «життєвий світ». Свій специфічний «життєвий світ» має кожна сім'я, товариська «тусовка», трудовий колектив, студентська група, сусідська спільнота, будь-який інший локальний мікросоціум. Методи дослідження цих особливостей називаються якісними («м'якими»). Вони націлені не стільки на фіксацію кількісних параметрів досліджуваних явищ мікросоціального життя (хоча визначені кількісні виміри виробляються й у них), скільки на пізнання тієї якості явища, що робить його соціально значимим, незважаючи на його особливість. Важливо зазначити, що проблеми мікросоціумів та індивідів вивчаються не тільки якісними, але і кількісними методами. Але в першому випадку основна увага дослідників спрямовується на з'ясування суб'єктивно-специфічних факторів життя мікросоціумів, на розуміння тих моментів, якими люди керуються у своїй діяльності, а в другому — на об'єктивних підсумках взаємодій людей, що виражаються у функціонуванні і розвитку соціальних відносин і соціальних інститутів. За допомогою кількісних методів люди вивчаються як представники різних соціальних типів, а мікросоціуми — різних соціальних структур.

Якісні методи дозволяють побачити в людях їх індивідуальність, а в мікросоціумах — те, що виходить за рамки загальних характеристик соціальних структур. Тому використання якісних методів у соціології оцінюється як свідчення її гуманізації.

У практиці вікової та педагогічної психології актуальним є використання так званого психолого-педагогічного (або формувального) експерименту.

Цей метод забезпечує простежування змін психологічних характеристик дитини в процесі активного впливу дослідника на особистість. Метод дає змогу не обмежуватися реєстрацією фактів, що виявляються, а через створення спеціальних ситуацій розкривати закономірності, механізми, динаміку, тенденції психічного розвитку, становлення особистості, виявляючи можливості оптимізації даного процесу. Саме тому метод широко

застосовується при вивченні умов, принципів, шляхів формування особистості.

Методика реалізації психолого-педагогічного експерименту складається з трьох етапів.

Перший етап – констатувальний експеримент першого порядку, спрямований на встановлення існуючих на момент експерименту характеристик та властивостей досліджуваного явища.

В експерименті беруть участь дві групи учасників: а) основна група та б) контрольна група. Основна група бере участь у всіх процедурах експерименту та проходить цикл формуючих впливів. Контрольна група виступає як еталон, за яким у порівнянні буде оцінюватися розвивальний та формувальний ефект експерименту.

Другий етап – власне формувальний експеримент. Він реалізується за допомогою спеціально побудованої дослідником експериментальної моделі розвивальних та формувальних впливів на предмет дослідження. Експеримент може поєднувати в собі процедури різного характеру: навчальні, ігрові, практичні тощо.

Третій етап – констатувальний експеримент другого порядку. На даному етапі організується «контрольне» дослідження, в якому беруть участь основна та контрольна групи; метою дослідження є зріз емпіричних показників предмета дослідження після проведеної процедури формувальних впливів. Показники контрольної вибірки виступають еталоном порівняння для встановлення формувального ефекту, досягнутого в роботі з основною групою. Надалі результати дослідження піддаються відповідному аналізу та використовуються для встановлення або обґрунтування певних закономірностей розвитку психологічних властивостей особистості. З психологічної точки зору, психологічний експеримент є спільною діяльністю та спілкуванням між експериментатором та досліджуваним.

Мотиви участі досліджуваних в експерименті:

- мотив самопрезентації,
- мотив соціального схвалення.

Експеримент має свої вікові особливості, що знаходить пояснення в особливостях дитячої психіки: діти більш емоційні у спілкуванні з дорослими, дорослий завжди є для дитини психологічно значущою постаттю, прояв особистісних характеристик у дитини має ситуативний характер, дитина має більш жваву уяву і може інтерпретувати ситуацію експерименту фантастично.

До соціально-психологічних особливостей спільної діяльності та спілкування в експерименті належать:

- ефект плацебо,
- ефект Хотторна,
- ефект соціальної фасилітації,
- ефект фасаду,
- модель «зловмисного досліджуваного»,

- ефект Пігмаліона (Розенталя),
- ефект першого враження.

Особистість та діяльність експериментатора має свої біологічні, соціальні та психологічні характеристики. Проблема особливостей впливу особистості досліджуваного на результат дослідження опікується соціальна психологія експерименту.

Способи контролю впливу факторів, пов'язаних з досліджуванним, на результати експерименту:

1. Метод плацебо «Ефект очікування» у досліджуваних.
2. Метод обману, який потребує післяекспериментального обговорення з досліджуванним помилок, пов'язаних зі спостережницьким ставленням досліджуваного.
3. Метод «прихованого» експерименту, застосовується в польових дослідженнях, наприклад, у соціальній психології, педагогічних дослідженнях (використання методу може спричинити етичні проблеми) Всі ефекти.
4. Метод незалежного вимірювання залежної змінної, тобто ефект впливу вивчається поза експериментом, наприклад, у навчальній або трудовій діяльності Контролює частину ефектів.
5. Ретроспективний контроль сприйняття досліджуваним ситуації (застосування постекспериментального інтерв'ю) Частина ефектів («відбраковування» невдалих спроб).

4. Побудова гіпотези дослідження, види гіпотез

Розрізнення гіпотез здійснюється за такими підставами:

- а) за складністю досліджуваного об'єкта;
- б) за ступенем достовірності.

Загальна гіпотеза – це вид гіпотези, що пояснює причину явища або групи явищ у цілому.

Приватна гіпотеза – це різновид гіпотези, що пояснює якусь окрему сторону або окрему властивість досліджуваного явища або події.

Так, наприклад, у судовому дослідженні припущення про злочин у цілому є загальною гіпотезою, а припущення, що пояснює окремий бік злочину, наприклад про шляхи проникнення злочинця до приміщення, є приватною гіпотезою.

При це необхідно мати на увазі, що поділ гіпотез на загальну і приватну має сенс, коли ми співвідносимо одну гіпотезу з іншою. Цей поділ не є абсолютним, гіпотеза може бути приватною по відношенню до однієї гіпотези і загальної стосовно інших гіпотез. Так, загальна гіпотеза, що пояснює злочин в цілому, буде приватної при порівнянні її з гіпотезою, пояснює причини всієї злочинності в конкретній державі.

Крім загальних і часткових гіпотез розрізняють ще наукові й робочі гіпотези.

Науковою називається гіпотеза, що пояснює закономірності розвитку явищ природи, суспільства і мислення. Щоб бути науковою, гіпотеза повинна відповідати наступним вимогам: а) вона повинна бути єдиним аналогом даного процесу, явища; б) вона повинна давати пояснення як можна більшому числу пов'язаних з цим явищем обставин; в) вона повинна бути здатною передбачати нові явища, що не входять у число тих, на основі яких вона будувалася.

Робоча гіпотеза – це тимчасове припущення або допущення, яким користуються при побудові гіпотези. Робоча гіпотеза висувається, як правило, на перших етапах дослідження. Вона безпосередньо не ставить завдання з'ясувати дійсні причини досліджуваних явищ, а служить лише умовним допущенням, що дозволяє згрупувати і систематизувати результати спостережень і дати узгоджується із спостереженнями опис явищ.

Різновидом приватної гіпотези є версія.

Версія (від лат. versio - обіг, видозмінення; франц. version - переклад, тлумачення) – одне з декількох можливих, відмінну від інших, пояснення або тлумачення будь-якого факту, явища, події.

Версією називають гіпотезу у судовому дослідженні. Але термін «версія» не є специфічно юридичним, ним користуються і в інших областях пізнання.

Логічна структура версії така ж, як і логічна структура гіпотези. В цьому плані версія від будь-якого виду гіпотези не відрізняється. Разом з тим версія і наукова гіпотеза мають між собою певні розбіжності.

Предметом наукової гіпотези є закони розвитку природи і суспільства. Гіпотези створюються для пояснення значних явищ та подій, обґрунтовуються тривалим спостереженням. Предметом версій є окремі одиничні явища і факти, часом досить незначні. При побудові версії не ставиться на меті відкрити ту чи іншу закономірність. Версія має більш скромну пізнавальну завдання - пояснити окрему, неповторну одиничну подію, або одиничний факт. Обґрунтовується версія порівняно обмеженим колом спостережень.

Наукові гіпотези можуть існувати і розроблятися тривалий час, роками і навіть десятиліттями. Версії висуваються і перевіряються в порівняно короткий період часу.

Наукових гіпотез, що пояснюють якесь явище, може бути висунуто кілька або всього одну. Версія в судово-слідчому дослідженні, наприклад, одна існувати не може. По кожній кримінальній справі, по кожному окремої обставини має бути висунуто кілька версій; тут не можна обмежитися висуванням та доведенням якоїсь однієї, нехай, представляється і найімовірнішою версією.

Версія судово-слідчому дослідженні відрізняється від наукової гіпотези також тим, що при висуненні і доведення версії, керуються не тільки логічними законами, а й законами юридичними. Факти, на підставі яких доводиться істинність якоїсь однієї та хибність інших версій, мають бути

виявлені, зібрані і закріплені із дотриманням кримінально-процесуальних законів.

За змістом розрізняють описові та пояснювальні гіпотези.

Описова гіпотеза являє собою припущення про існування того чи іншого явища або зв'язку. Так, припущення про зростання суспільної небезпеки злочинів у регіоні протягом досліджуваного періоду є гіпотезою описовій.

Пояснювальна гіпотеза – припущення про причинно-наслідкові зв'язки в досліджуваному об'єкті. Такими є, наприклад, гіпотези про взаємозв'язок зростання корисливої злочинності з поглибленням майнової диференціації населення в регіоні; про причинно-наслідкового залежності рівня злочинності, пов'язаної з підпільним виготовленням алкогольної продукції, і змін державної політики в галузі торгівлі спиртними напоями.

Таким чином, використання гіпотез теорії та практики має велике значення для юристів. Гіпотеза є формою розвитку наукових знань. З точки зору логічної структури вона не зводиться до якоїсь однієї форми абстрактного мислення: поняття, судження чи умовиводу, а включає у свій склад всі ці форми.

5. Стратегії досліджень в експериментальній психології

Дослідницька стратегія – загальний недеталізований план реалізації дослідження, розрахований на значний проміжок часу. Дослідницька стратегія використовуються в науці для перевірки ідей та збирання нової інформації або обґрунтування старої. Дослідницькі стратегії, які застосовуються експериментальними психологами для збору емпіричних даних та розвитку теорії, включають певні методики, які можуть розглядатися і як самостійні методи дослідження, і як компоненти експериментального методу.

Основні дослідницькі стратегії

Маніпулятивна стратегія – це вид дослідницької стратегії, що базується на маніпулюванні однією чи більшою кількістю незалежних змінних. Найбільш тісно пов'язується з особливостями експериментування в психології, на підставі її застосування з'являється найбільша вірогідність встановлення причинно-наслідкового зв'язку між явищами. Однією з проблем є загроза можливого фальшування експериментальних даних щодо впливу незалежної змінної на залежну завдяки наявності небажаних побічних факторів, неадекватного контролю експериментальних процедур і низки інших загроз.

Дескриптивна дослідницька стратегія включає акти спостереження і фіксування результатів спостережень за поведінкою чи станом об'єктів у тому вигляді, в якому вони трапляються в реальному світі. Основні функції дескриптивної стратегії: 1) допомагає ідентифікувати важливі поведінкові явища; 2) вказує на деякі особливості функціонування об'єктів

спостереження, які доцільно зареєструвати поряд зі спеціальними залежними змінними, що вимірюються; 3) допомагає у вивченні проблем, які неможливо дослідити за допомогою кореляційної чи маніпулятивної стратегії.

Кореляційна стратегія застосовується, якщо в процесі спостережень виокремлюються два чи більше аспектів виявлення досліджуваного явища у певної кількості індивідів.

Використовується:

- 1) у випадках, коли маніпулювання якимись аспектами чи умовами досліджуваних явищ практично неможливо досягнути;
- 2) у недостатньо досліджених сферах знання, де необхідне попереднє уточнення можливих змінних;
- 3) коли встановлюються зв'язки між великою кількістю змінних;
- 4) для встановлення валідності і надійності тестових методик, які базуються на підрахуванні певних типів відповідей.

Експерименти відрізняються за загальною схемою проведення залежно від того планує дослідник лише встановити причинно-наслідковий зв'язок між явищами, сформулювати певне явище, або дослідити вплив одного і того ж явища на людей різного віку, статусу, статі тощо. Відтак, вирізняють різні види стратегій експериментального дослідження.

Експеримент будується за констатуючою стратегією у тому випадку, коли його метою є констатація каузального зв'язку між явищами. Експеримент будується за формулюючою стратегією у тому випадку, коли його метою є не лише вивчення, а й формування одного явища внаслідок впливу іншого. Експеримент будується за стратегією зіставлення в тому випадку, коли його метою є порівняння впливу одного явища на інше в групах з різними характеристиками (віковими, статусними тощо). Етапи реалізації стратегій експериментального дослідження.

6. Експериментальна вибірка та експериментальні змінні в психологічному дослідженні

Особливо велике значення для дотримання валідності експерименту має відбір досліджуваних. Слід зауважити, що об'єктом дослідження у психологічному експерименті в окремих випадках може стати й один досліджуваний. Проте частіше об'єктом дослідження є група досліджуваних – вибірка, яка обирається з генеральної сукупності або популяції – усіх потенційних досліджуваних, на яких планується поширити експериментальні результати.

Генеральна сукупність – це вся множина об'єктів, стосовно яких формулюється дослідницька гіпотеза.

Вибірка – це обмежена за чисельністю група об'єктів (в психології – досліджуваних, респондентів), спеціально відібрана з генеральної сукупності для вивчення її властивостей.

Вивчення на вибірці властивостей генеральної сукупності називається вибіркоvim дослідженням. Практично всі психологічні дослідження є вибіркоvim, а їх висновки поширюються на генеральні сукупності.

Правила формування вибірки:

- 1) змістовний критерій (критерій операційної валідності);
- 2) критерій еквівалентності досліджуваних (критерій внутрішньої валідності);
- 3) критерій репрезентативності (критерій зовнішньої валідності).

Основні критерії обґрунтованості висновків дослідження: репрезентативність вибірки – статистична достовірність (емпіричних) результатів. Репрезентативність вибірки – це здатність представляти досліджувані явища досить повно – з точки зору їх мінливості у генеральній сукупності. Повне уявлення про досліджуване явище, у всьому його діапазоні і нюансах мінливості, може дати тільки генеральна сукупність. Тому репрезентативність завжди обмежена в тій мірі, в якій обмежена вибірка. І саме репрезентативність вибірки є основним критерієм при визначенні меж генералізації висновків дослідження.

Стратегії формування експериментальних груп:

- рандомізація (процес випадкового розподілення учасників експерименту по групах);
- попарний відбір;
- стратометричний відбір;
- наближене моделювання;
- репрезентативне моделювання;
- використання реально існуючих груп.

Способи залучення досліджуваних до участі в експерименті:

- відбір (проводять при рандомізації, стратометричній рандомізації, усіх видах моделювання);
- розподіл (проводять при попарному відборі та залученні реально існуючих груп).

Різновиди вибірок за мірою залежності. У більшості випадків залежні вибірки припускають попарний відбір досліджуваних в порівнювані вибірки, а незалежні вибірки – незалежний відбір досліджуваних.

Експериментальні змінні в психологічному дослідженні. Знання експериментальних змінних та способів їх контролю є необхідною умовою забезпечення об'єктивності та достовірності результатів експериментального психологічного дослідження. Сутність експерименту полягає в тому, що експериментатор варіює незалежну змінну, реєструє зміну залежної змінної і контролює зовнішні (побічні) змінні. Експериментальна змінна – це будь-яка психічна реальність, яка може змінюватися і ці зміни проявляються та фіксуються в експерименті.

Види змінних:

1. Незалежна змінна, яку змінює експериментатор з метою перевірити її вплив на інший аспект дійсності (характеристики завдання, особливості

ситуації (фізичні та соціально-психологічні параметри, особливості спілкування і взаємодії в експерименті), фактори організму). Контроль незалежних змінних передбачає використання активних (експеримент, бесіда) та пасивних (спостереження та вимірювання) методів.

2. Залежна змінна – аспект дійсності, який змінюється у відповідь на введення незалежної змінної (параметри невербальної та вербальної поведінки, фізіологічні параметри). залежні змінні бувають: одновимірні, багатовимірні, фундаментальні.

3. Проміжні змінні – фактори, які опосередковують вплив незалежної змінної на залежну, зокрема вік, стать, соціальний статус, фізіологічний чи психологічний стан досліджуваних тощо; ці ж змінні можуть виступати як незалежні у диференціальнопсихологічних дослідженнях, наприклад, коли виявляється залежність певних психічних якостей від статі, статусу, віку досліджуваного тощо.

4. Змінні, що контролюються – ті умови, які під час експерименту не повинні змінюватися, щоб не порушити логіку виведення причинно-наслідкового зв'язку з тим, щоб динаміку залежної змінної можна було пояснити дією саме незалежної змінної, а не інших факторів.

5. Додаткові змінні – проміжні змінні й змінні, що контролюються, які відіграють суттєву роль у встановленні причинно-наслідкових зв'язків між незалежною і залежною змінними.

Експеримент є методом вивчення впливу незалежної змінної на залежну за умови врахування проміжних і контролю (тобто дотримання константних характеристик) побічних змінних.

Вимоги до експериментатора та діагностичних методик. Вимоги до експериментатора і діагноста Практичне психологічне дослідження – складна і відповідальна область професійної діяльності психологів, яка вимагає відповідної освіти, професійної майстерності.

Експериментатор повинен володіти необхідними професійними і особистісними якостями: розуміти завдання експерименту, добре знати процедуру експерименту та інструкції до застосовуваних методик, знати правила обробки даних і оцінювання результатів, вміти контролювати себе, володіти достатньою емоційною врівноваженістю, товариськістю і тактовністю. Своєю поведінкою експериментатор повинен прагнути викликати довіру. Він не повинен проявляти зарозумілості, легковажності, не повинен висловлювати словами, інтонацією, жестами, мімікою, наскільки невдалі відповіді досліджуваного.

До дослідника висувається ряд вимог: хороша теоретична підготовка, доскональне знання психодіагностичних методик і правил їх застосування, наявність достатнього досвіду практичного використання відповідних методик. Досконале володіння методикою передбачає вміння і навички, що стосуються процедури пред'явлення методики досліджуваним, аналізу та інтерпретації даних. Важливе значення має достатній досвід практичного застосування відповідної психодіагностичної методики.

Особливо це стосується проєктивних і ряду інших методик, що використовують контент-аналіз, інтуїтивні або нестандартні процедури аналізу та інтерпретації результатів, які залежать від експериментатора, його стану. Досвід застосування таких психодіагностичних методик повинен бути безперервним, так як тривалі перерви призводять до втрати необхідних знань, умінь і навичок і до зниження якості роботи з методикою.

Рівень кваліфікації виявляється і при інтерпретації результатів. Результати дослідження чутливі до безлічі умов його проведення. Тому психолог робить висновки чи дає рекомендації тільки після розгляду діагностичної оцінки в світлі додаткової інформації, що стосується індивіда.

Вимоги до користувачів-психологів:

- повинен знати і застосовувати на практиці загальні теоретико-методологічні принципи психодіагностики, володіти основами диференціальної психометрики, повинен стежити за поточною методичною літературою з психодіагностики, самостійно вести картотеку і особисту бібліотечку методик, застосовуваних у заданій області;

- відповідає за рішення, що приймаються на основі тестування, забезпечуючи їх відповідність репрезентативності та прогностичної валідності методики;

- користується переважним правом порівняно з непрофесіоналами на проведення психодіагностики в заданій сфері, на використання протоколів відповідно до професійно-етичних принципів і інтересів психології;

- в підборі методик в комплексну програму обстеження не керується суб'єктивними уподобаннями і упередженнями в оцінці методик, а виходить з вимоги максимальної ефективності діагностики: максимум надійності при мінімумі витрат;

- паралельно з використанням методик веде науково-методичну роботу, аналізуючи за зібраними даними ефективність застосування методики в заданій області;

- забезпечує ретельне дотримання всіх вимог до проведення стандартних методик обстеження;

- забезпечує конфіденційність психодіагностичної інформації, отриманої від досліджуваного на основі «особистої довіри».

Психолог зберігає професійну таємницю: не передає особам, не уповноважених вести психодіагностичну практику, – інструктивних матеріалів, не розкриває перед потенційними досліджуваними секрет тієї чи іншої психодіагностичної методики, на якому заснована його валідність; – обов'язково розглядає поряд із найбільш імовірною і альтернативну діагностичну гіпотезу; – повідомляє в регіональні або центральні органи.